

QATAG'ON SIYOSATI

Xasanov Erkinjon Vaxobovich

O'zbekiston tuman 2-son kasb-hunar maktabi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Sho'rolar hukumati xalqning eng ma'rifatli vakillari bo'lgan ziyolilarni ko'plab qatag'on etgan. Qatag'onlar mexanizmi nafaqat Iosif Stalin hukumat tepasida bo'lgan davrda, balki undan keyin ham to'xtamagan. Mutaxassislar fikricha, Sovet davri qatag'onlari o'tgan asrning 80-yillari o'rtalarigacha davom etgan. Ba'zilarga ko'ra, bu mexanizm yashovchan va u hamon o'z kuchini saqlab qolgan bo'lishi mumkin. Ushbumaqolada Qatag'on qurbonlarini nima sababdan bunday qilinganliklari haqida so'z bo'radi.*

Kalit so'zlar: *Qatag'on siyosati, Sovet Ittifoqi, siyosat, qurbonlar, ziyolilar, siyosatshunoshlar, yozuvchilar, Mustabid tuzum.*

XX asrning 30 yillariga kelib jahon xaritasida mutlaqo qayd etilmagan "Gulag" lagerlari tashkil topdi. Uning fuqarolari haq-huquqsiz Sovet Ittifoqi Qahramonlari, mashhur fan-arboblari, mohir diplomat, shoir va yozuvchi, rassom yoki nomlari hech kimga ma'lum bo'lmagan ishchi, kolxozchilar edi. Bu albatta sovet davlatining qatag'onlik siyosati natijasi edi. Turkiston ozodligi uchun kurashganlarni «Bosmachi» tamg'asi bilan yo'q qilinib tashlandi. So'ng aholini mehnat qilib biror narsa orttirgan o'rta hol qismi bu baloga giriftor etildi. Alohida hech qanday g'ayri qonuniy harakatlar sodir qilmagan partiyaning ichki muholiflari 20-yillarning 2-yarmidan boshlab qamoqqa olindi va surgun qilindi. Shundan keyin qatag'onlar ko'payib, ularning sabablari esa soxtalashtirildi. Bu birinchi galda jadid maktablarining mutaxassislari: olimlar, injenerlar, agronomlar, iqtisodchilar va ziyolilar guruhiga ta'lluqli edi. Ularning ko'pchiligini josuslar «qo'poruvchilar» «xalq dushmani» deb e'lon qilinib, turli xil jazolarga (qamoq, surgun, otuv va h.k.) hukm qilindi. Kishloq xo'jaligini yoppasiga kollektivlashtirish davrida dexqonlarning anchagina qatlamlari qatag'on qilindi. Yangi qurilishlardagi yosh ishchilar, qishloqlarda naridan beri o'qitilgan mexanizatorlar ko'pincha texnika buzilishida aybdor bo'lib qoladilar. Bu ham keyinroq sinfiy dushman qo'poruvchiligi sifatida baholanadigan bo'ldi. «Sinfiy dushman unsurlar»ga qarshi ishlarni 1929 yildan e'tiboran «uchlik» deb ataluvchi komissiyalar ko'rib chiqib boshladilar. Uning tarkibi quyidagicha bo'lar edi: ya'ni, Raykomning birinchi sekretari, Rayon ijroiya komiteti raisi, Rayon GPUning boshlig'idan iborat bo'lar edi. Mahkum etilganlar shimolga GULag Arxipelaglariga tushar edilar. Qatag'onlar 30-yillar boshigacha asosiy sinfiy dushman unsurlar-«quloqlar», «burjua mutaxassislari»ga qarshi kurash ostida olib borildi. 1934 yildan boshlab qatag'onlar partiyaning avvalgidan ham kengroq ko'lamda ya'ni, «Fashizm agenti», «Kapitalistik burjua davlat tarafdori», «Antisovet markaz tashkilotchisi», «Ko'poruvchi», «Shpion» kabi aybnomalar ostida boshlanib ketdi. Bunga MK siyosiy

byurosining aʼzosi, partiya MK va Leningrad shahar komitetining sekretari S.M.Kirovning 1934 yilning 1 dekabrda oʻldirilishi bahona boʻldi. Bu ishning shaxsan uyushtiruvchisi Stalin edi, ammo bu ishdan xabardor boʻlgan barcha guvohlar yoʻqotildi.

1937 yili dunyo matbuotida harbiylar ishi deb atalgan sud prosessi eʼlon qilindi. Unda Qizil Armiya harbiy boshliqlarining koʻpchiligi Stalin tomonidan qoralandi. 1937 yilning 2 iyunidagi gazetalarda Harbiy Kollegiya sudiga yirik harbiy boshliqlar: M.N.Tuxachevskiy, I.E.Yarkin, I.P.Uborovich, R.P. Eydeman berilgani eʼlon qilindi va ular shu kunning oʻzidayoq otishga hukm qilindilar. Bunday qatagʻon ilgari Qizil Armiya safini podsho zabitlaridan, generallaridan tozalash sifatida 20-yillarda boʻlgan boʻlsa, 30-yillaroxirida endi sotqin, «Troskiychi-Zinobiyevchi» inqilob dushmani kabi soxta ayblovlar bilan almashgan edi. Qatagʻon haqida general -leytenant Pavlenko shunday degan edi; «Dunyo tarixida yaqinlashib kelayotgan urush arafasida hech qaysi mamlakat ayovsiz va keng doirada oʻz harbiy mutaxassislarini yoʻq qilganini bilmaydi».1937-1938 yillar qatagʻon avjiga chiqqan davr boʻlib bunda koʻplab partiya va davlat arboblari nohaq qurbon qilindi. Jumladan, butun boshqaruv apparati Leningradda yoʻq qilindi. Bunday qatagʻonlar RSFSR, Ukraina, Ozarbijon, Gruziya, Armanistonda ham keng qoʻlamda amalga oshirildi.

Mustabid tuzum hukmdorlari va ularning chaqqon dastyorlarning yeng shimarib qilgan «sa'y - harakatlari» natijasida 1937-1938— yillar davomida O'zbekistonda bir qator yirik aksiiinqilobiy tuzilmalar tuzilgan, faoliyat yuritmoqda, degan soxta ma'lumotlar to'plandi. Mana shunday soxta ma'lumotlar asosida respublika rahbarlari A.Ikromov va F.Xo'jayev boshchiligidagi «Burjua - millatchilik aksiiinqilobiy tashkiloti markazi», Abdurauf Qoriyev rahbar bo'lgan «Musulmon ruhoniylarning millatchi - isyonkor tashkiloti», «Aksiiinqilobiy o'ng trotskiychi josuslar tashkiloti markazi», «Buxoro va Turkiston baxt-saodati» nomli aksiiinqilobiy tashkiloti, I.Ortiqov boshliq «Yoshlarning aksiiinqilobiy burjua-millatchilik tashkiloti», «Ingliz josuslik rezidenturasi», «Yapon josuslik-qo'poruvchilik rezidenturasi» kabi tashkilotlar Sovet hokimiyatiga qarshi faoliyat yuritmoqda deb e'lon qilindi, ularni tuzishda gumon qilinganlar qatag'on qilindi. Faqat 1937-1939- yillarda O'zbekistonda hammasi bo'lib 43 mingdan ziyod kishi qamoqqa olingan. Ulardan 6 ming 920 nafari otib tashlangan. 37 ming nafari esa turli muddatga qamoq va surgunlarga hukm etilgan. Mustabid tuzum jallodlarining bu bedodligini hech narsa bilan oqlab bo'lmaydi. Yaqin milliy tariximizning bu qorong'u zulmati xalqimiz dilida mangu o'chmas armon bo'lib qoldi. U faqat milliy istiqloq tufayiliga to'la yuzaga chiqib, bundan yurtimiz fuqarolari chinakam ro'shnolik ko'rish baxtiga musharraf bo'ldilar.

Masalan, butun hayoti va ijodini miflat baxt - saodati, yurt istiqboli uchun bag'ishlagan Munawar qori shu davrda avj olgan sovetlar ig'vosi va bo'htonining aybsiz qurboni bo'ldi. Uning rahnamoligida millat ravnaqi va istiqloli yo'lida faoliyat yuritgan, xalqqa ziyo taratib kelgan «Milliy istiqloq» tashkilotining 87 a'zosi ustidan sud uyushtirildi. Ularning 49 nafari «Xalq dushmani», «burjua millatchisi» degan

ayblar bilan qoralanib, og'ir jazolarga hukm qilindi. O'zbek adabiyotining ustunlari bo'lgan, noyob ijodlari xalq mehrini qozongan Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir, Mahmud Botu (Xodiyev), Elbek (Mashriq Yunusov), G'ozi Yunus kabi ajoyib iste'dodlar quruq bo'htonu tuhmatlar asosida «xalq dushmanlari» sifatida jismonan yo'q qilinib, yorqin faoliyati so'ndirildi.

O'zbekiston hukumati tashabbusi va sa'y-harakati bilan 20— yillarda xorijga o'qishga yuborilib, yaxshi mutaxassislar, fan arboblari bo'lib yetishgan kishilar atayin qatliom qurbonlari bo'ldilar. Agar Germaniya yoki Turkiyada ta'lim olgan bo'lsalar ularga o'sha mamla-katlarning josuslari degan ayb qo'yildi. Buning uchun ularning uyida tintuv paytida chet elda bosilgan kitob topilguday bo'lsa, shuning o'zi yetarli dalil edi. Axir ular chet el oliy o'quv yurtlarida o'qigan bo'lsalar ularda shunday kitoblar bo'lishi tabiiy edi. Masalaning bunday mantiqiy jihatlari chalasavod jazo organlari vakillarini qiziqitirmagan. Xorijda ta'lim olib, professorlikunvonigasazovor bo'lgan Ahmadjon Ibrohimov, Majid Ibrohim, Ibrohim Yorqin, Tohir Shokir, Abduvahob Ishoq, Saida Shermuhammad qizi, Sattor Jabbor, Otajon Hoshim va boshqalar o'sha davrlarda millat faxri bo'lganlar. Ularga ham "xalq dushmani", "chet el josusi" qabilidagi tavqi la'nat tamg'asi bosilib qatli om etildilar

O'zbekistondagi partiya xodimlari va davlat arboblarning yo'q qilinishi ham o'ziga xos tarzda amalga oshirildi. Butun Sobiq ittifoqda bo'layotgan qatag'on siyosati O'zbekistonni ham chetlab o'tmadi. Stalin va uning qonxo'r jallodlari o'zbek xalqining chin farzandiga nisbatan ham qatag'onlar yo'lini tutdilar. O'zbekistonda qamalmagan biror taniqli shaxs, rahbar, partiya xodimlari qoldirilmadi. Ayrimlari yaqqol ko'zga tashlanmaganlar xufiy nazoratga olindi. Respublikada birinchi qatag'on qurboni respublika Xalq Komissarlari Soveti raisi Fayzulla Xo'jayev edi. U 1896 yili Buxoroda savdogar millioner oilasida dunyoga kelgan. Fayzulla Xo'jayev 1922-1924 yillarda Buxoro Respublikasi Mehnat va Mudofaa Sovetining raisi bo'ldi. 1920 yil 11 sentabrda BKP safiga kirdi. So'ngra Buxoro Komunistik Partiyasi MK tarkibiga ham kiritildi. 1920 yil oktabrda Buxoro Xalq Nozirlari Soveti raisi qilib saylandi. RKP(b) MKning 1924 yil 5 noyabrdagi qaroriga binoan O'zbekiston revkomi raisi etib tasdiqlandi. 1925 yil 14 fevraldan 1937 yil 17 iyungacha O'zbekiston SSR XKS raisi lavozimida ishladi. 1923 yilning boshlarida F.Xo'jayev Germaniyada bo'ladi. Maqsad el dardiga davo izlash ya'ni, Germaniyaning Buxorodagi elchixonasini ochish, Rossiyaning Buxoro Xalq Respublikasi ichki ishlariga aralashuvini oldini olish edi. Fayzulla Xo'jayev siyosiy bilimli, madaniyatli, savdoxonli bo'lishga doim katta e'tibor bergan. Mana uning o'z yaqinlari davrasida aytgan so'zlari: "Sizlar o'qimay qo'ydinglar. O'z ustimizdan ishlamayapmiz. Madaniy darajamiz va ma'naviy qiyofamiz achinarli holatga kelib qoldi. Biz ana shu savodsizligimiz oqibatida Vatanni, Buxoroni boy berib qo'ydik. Shu sababli ham o'z Vatanimizda rahbarlik ishlarini qo'lga ololmadik va mustaqillik yo'lida aql bilan ish yurita bilmadik." 1938 yilning 2-13 martida Moskvadagi Soyuzlar uyining katta zalida F.Xo'jayev va bir guruh partiya Sovet xodimlari sud qilindi. Unga Sovetlarga qarshi, millatchi degan aybnoma qo'yildi va otib tashlandi. Keyinchalik

Fayzulla Xo`jayev o`limidan so`ng oqlandi.1937 yilgi qatag`on Akmal Ikromovni ham chetlab o`tmadi. A. Ikromov qanday odam edi?U 1898 yil 14 noyabrda Toshkentdagi O`hchi mahallasida yashovchi Ikrom domla oilasida dunyoga keldi. Onasi Tojiniso opa ma`rifatli ayol edi. Ular uylarida ochilgan maktabda bolalarni o`qitar edilar. Yosh Akmal ham ularga qo`shilib savodini chiqaradi, diniy va dunyoviy darsliklarni, kitoblarni o`qish imkoniyatiga ega bo`ldi. 1918 yil 18 fevralda eski shahar tashkiloti A.Ikromovni bolsheviklar safiga qabul qiladi. Ushbu davrdagi barcha ziyolilar qatori u ham sovet mafkurachilarining nayrangiga ishonib aldandi. Shu kundan e`tiboran u, partiya qayerga yuborgan bo`lsa o`sha yerda, o`z kuchi va bilimini ayamay sarf qildi. 1926 yilda "Hujum" tadbiri buyicha partiya a`zosi sifatida Toshkent, Farg`ona, Namangan, Karshi, Termiz va boshqa shaharlarda faol xotin-qizlar bilan uchrashdi. 1926 yilda Mehnat Qizil Bayroq, 1935 yil dekabrda Lenin ordeni bilan taqdirlandi.1937 yil 2-13 mart kunlari Moskvadagi Soyuzlar uyning katta zalida F.Xo`jayev, A.Ikromov va boshqalar sud qilinadi va 15 mart kuni shoshilinch ravishda qamoqxonada otib tashlanadi.Toshkentdagi qamoqxonada ushlab turilgan xotini Zelkina ham 1938 yilning 7 oktabrida otib tashlanadi. Akmal Ikromovning 5ta aka ukalari va 2ta o`g`li ko`p yillar davomida qamoq va surgunlarda sarson bo`lishadi.1953 yil iyul Plenum qarorlari asosida tuzilgan maxsus komissiya ishi asosida 1957 yil 31 iyuldagi qaroriga asosan A. Ikromov oqlandi va partiya safiga qayta tiklandi.

Ana shunday qatag`on qilinganlardan yana biri Nazir To`raqulov bo`lib, u 1892 yilda Qo`qon shahrida o`ziga to`q oilada dunyoga kelgan. Uning otasi o`z davrining ziyoli, rus tilini yaxshi biladigan kishilardan edi.Rus-tuzem maktabini tamomlagan Nazir To`raqulov, keyinchalik savdo bilim yurtida o`qidi. 1913 yili To`raqulov savdo institutiga o`qishga kirdi. U birinchi jahon imperialistik urushida, bolsheviklar inqilobi g`alabasiga ham o`zining munosib hissasini qo`shdi.1918 yil oktabrida Ko`qon Soveti ijroko`mi kotibi To`raqulov bolsheviklar partiyasi safiga kirdi. 1919 yil 15 avgustda Farg`ona viloyat musulmonlar organi bo`lgan "Yangi Sharq" gazetasi muharriri etib tayinlandi.1919 yil sentabrda Nazir To`raqulov MIK raisi etib saylandi. 1920 yil iyunida Turkkompartiyasi o`lka musulmonlari byurosi va chet el kommunistlarining tashkilotlari birlashdi va unga rahbarlik qilish Kuybishevning taklifiga ko`ra To`raqulov rais etib saylandi.1922 yil iyulida To`raqulov Samarqand viloyat partiya tashkilotlaridan bolsheviklarning Butun Rossiya XII konferensiyasiga delegat qilib saylandi. Konferensiya tugagach, Moskvada SSSR xalqlari Markaziy nashriyot boshqarmasi raisi etib saylandi. O`z ustida tinmay ishlashi natijasida To`rakulov ko`p tillarni o`rganadi. Shuning uchun ham 1928 yilda diplomatik ishga o`tkazilib Saudiya Arabstonidagi «Hijoz» viloyatiga konsul qilib tayinlanadi. Bu yerda 4 yil ishlagach, 1932 yildan Sovet Ittifoqining Saudiya Arabistonidagi muxtor elchisi sifatida faoliyat yuritadi.1936 yilda SSSRga qaytib kelgach, Sharq xalqlari tillari va adabiyotida ilmiy xodim bo`lib ishlagan davrda u ko`pgina nazariy maqolalar va qiziqarli materiallar chop ettardi. Ammo u davrda Stalin shaxsiga sig`inish siyosati avj olayotgan bo`lib, mamlakatda zo`ravonlik tobora kuchayib borayotganligi sababli N. Turaqulov ham

tinch ijodiy ish bilan shug'ullanish imkoniyatidan mahrum bo'ldi. Asossiz ayblar, tuhmatlar asosida hibsga olingan va ho'rlangan Nazir Turaqulov 1939 yilda qatag'on siyosatining qurboni bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] USMONOV, Q., & Sodiqov, M. (2008). O 'ZBEKISTON TARIXI. Iqtisod-moliya. Toshkent-2006 y.(Q. Usmonov, M. Sodiqov, S. Burhonov.“History of Uzbekistan”. Economics and Finance. Tashkent-2006).

[2] Sahobidinova, M. (2020). QATAG'ON QURBONLARI TAQDIRI (TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA). Academic research in educational sciences, (3).

[3] Дониёв, С. И. О. (2020). XX ASRNING 80-YILLARIDA QASHQADARYO VILOYATIDAGI MADANIY JARAYONLAR VA ULARNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ, 2(4).

[4] Doniyev, S. I. O. G. L. (2020). O 'zbekistonda «paxta ishi»,«o 'zbek ishi» kampaniyalari boshlanishi va uning Qashqadaryo viloyatida amalga oshirilishi. Science and Education, 1(7).

[5] Юлдашева, Н. Н. (2021). СОБИҚ СОВЕТ ИТТИФОҚИНИНГ ҚАТАҒОНЛИК СИЁСАТИНИ ЮРИТИШИДА “ГУЛАГ” НИНГ ЎРНИ. Scientific progress, 2(4), 507-512.

[6] Hamrayev, M. (2021). O'ZBEKISTONDA MEHNAT POSYOLKALARI VA U YERDAGI DEHQONLARNING TAQDIRI. Scientific progress, 2(6), 102-107.

[7] Ходжамбердиев, Х. (2021). ЎЗБЕКИСТОНДА “ПАХТА ИШИ” ГА ДОИР ЯНГИ МАЪЛУМОТЛАР (1981–1985 йй.). ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 4(9).

[8] USMONOV, Q., & Sodiqov, M. (2008). O 'ZBEKISTON TARIXI. Iqtisod-moliya. Toshkent-2006 y.(Q. Usmonov, M. Sodiqov, S. Burhonov.“History of Uzbekistan”. Economics and Finance. Tashkent-2006).